

ІСТОРИК І ВОЇН: ДО 60-РІЧЧЯ ЮРІЯ КОВАЛЕНКА

Людмила АРТЕМОВА

Завідувачка науково-дослідного відділу Національного заповідника «Глухів»

22 березня 2026 року виповнилося б 60 років Юрію Олександровичу Коваленку – історичу, археологу, музейнику, воїну, чия діяльність суттєво вплинула на сучасне осмислення історичного минулого Глухова та всієї Чернігово-Сіверщини. Згідно з Постановою Верховної Ради України від 18 грудня 2025 року № 4748-IX «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2026–2027 роках», 60-річчя Юрія Коваленка включено до переліку загальнонаціональних пам'ятних дат, що зумовило перехід меморіалізації його імені з місцевого на державний рівень та офіційно закріпило визнання наукових заслуг і громадянського подвигу дослідника.

Головні заходи з нагоди 60-річчя вченого-воїна відбулися у Національному заповіднику «Глухів» – саме тут упродовж десятиліть Юрій Олександрович втілював у життя свої найважливіші наукові та музейні ініціативи. Програмою вшанування було передбачено проведення круглого столу «Юрій Коваленко: історик, археолог, педагог, воїн», який згуртував представників Міністерства культури України, місцевої влади, провідних науковців, освітян, громадськість та рідних героя. У своїх виступах учасники заходу акцентували увагу на визначальній ролі вченого у дослідженні минулого Глухова, збереженні культурної спадщини Сіверщини та формуванні сучасного історичного нарративу.

Минуло три роки від дня загибелі Юрія Коваленка на фронті російсько-української війни. Пам'ять про нього втілюється у конкретних ініціативах, започаткованих колективом Національного заповідника «Глухів». На фа-

Юрій Олександрович Коваленко (1966–2023) – дослідник історичного простору Глухова

саді «Садибного будинку Кочубеїв», при вході до заснованого ним Музею археології, встановлено меморіальну дошку, видано монографію Юрія Коваленка «Історична топографія Глухова доби середньовіччя та ранньомодерного часу». Вагоме продовження цієї роботи – вихід друком у 2026 році біобібліографічного покажчика «Коваленко Юрій Олександрович». Ця праця систематизує доробок науковця, який налічує 87 публікацій і охоплює широкий хронологічний діапазон – від вивчення доісторичних пам'яток до розвідок доби раннього нового часу.

Досліджуючи минуле, Юрій Коваленко спирався на метод історичної топографії. Для вченого Глухів був не переліком окремих об'єктів, а складною й цілісною містобудівною структурою, де кожна споруда чи укріплення мали своє визначене місце. Результатом багаторічної праці Юрія Олександровича став детальний архітектурний та некрополістичний портрет міста, у якому всі артефакти – від залишків валів до фундаментів храмів – об'єднані в єдину науково обґрунтовану систему.

Особливе місце в про- ➔

Учасники круглого столу «Юрій Коваленко: історик, археолог, педагог, воїн» (Національний заповідник «Глухів», 20 березня 2026 р.)

← фесійній біографії вченого посідала сакральна археологія. Фундаментального значення набули розвідки в усипальниці Терещенків у Трьох-Анастасіївській церкві та дослідження поховань у Миколаївській церкві. Завдяки цим роботам історик ввів до наукового обігу раніше невідомі архітектурні деталі, антропологічні дані та речовий комплекс поховань, зокрема унікальну поховальну атрибутику та фрагменти вбрання еліти козацької доби.

Дослідницькі напрацювання Юрія Коваленка знайшли практичне втілення у його музейній діяльності. Зокрема, він виступив співавтором концепції Музею археології, у залах якого розгорнуто цілісний літопис розвитку Глухова впродовж тисячоліть – від палеоліту до доби Гетьманщини. За ініціативи вченого простір «Київської брами» перетворився на майданчик публічної історії з проектами «Миттєвості Великої війни» (2013) та «З історії стрілецької зброї» (2018). Участь у місії «Евакуація–200» дозволила Юрію Олександровичу розпочати музеєфікацію сучасної

Обкладинка біобібліографічного покажчика «Коваленко Юрій Олександрович», виданого до 60-річчя історика-воїна (2026 р.)

війни ще у 2015 році через експозицію «Чорні тюльпани» Донбасу.

Сьогодні напрацювання Юрія Коваленка отримують нове життя у цифровому форматі. Результати його багаторічних розвідок посприяли створенню сучасної 3D-реконструкції пам'яток Глухова, здійсненої минулого року Національним заповідником «Глухів» спільно з Глухівським національним педагогічним університетом ім. О. Довженка за підтримки УКФ. Віртуальне відтворення 19 архітектурних пам'яток міста – це логічне продовження справи життя Юрія Коваленка – відродження історико-архітектурного ландшафту Глухова.

Юрій Коваленко належав до тієї особливий когорти українців, які не лише досліджували історію, а й стали її безпосередніми творцями. Його науковий доробок та воєнний чин сьогодні є тим непохитним фундаментом, на якому базується стратегія збереження нашої національної пам'яті. Спадщина вченого – у книгах, музейних залах та цифрових моделях – продовжує працювати на майбутнє України, залишаючись орієнтиром для наступних поколінь дослідників.

Анжела ПЕЧЕНА

Наукова співробітниця
Національного заповідника
«Глухів»

ФЕДІР УМАНЕЦЬ і розвиток земського самоврядування у ХІХ ст. (до 185-річчя від дня народження)

Земські установи відігравали важливу роль у процесі розвитку місцевого самоврядування, який суттєво активізувався наприкінці ХІХ ст. Серед діячів цього руху важливе місце посідає Федір Михайлович Уманець – управлінець, юрист, історик, письменник-публіцист, соціолог, науковець, краєзнавець, життя та діяльність якого тісно пов'язані з Глухівщиною.

Федір Уманець народився 21 лютого (5 березня) 1841 р. в селі Янівка Глухівського повіту Чернігівської губернії. Мав козацько-старшинське походження, що зумовило раннє його знайомство з історією України, традиціями громадського устрою та місцевого самоврядування. Навчався в Новгород-Сіверській гімназії та Московському університеті, де здобув вищу юридичну освіту, а в 1862 р. захистив дисертацію «Наділ общини та дворові люди». Саме під час навчання в університеті відбулось формування його світогляду як прихильника розвитку та розширення прав міс-

Федір Михайлович Уманець у студентські роки

цевих громад. Його цікавили питання історії і права, суспільного розвитку та

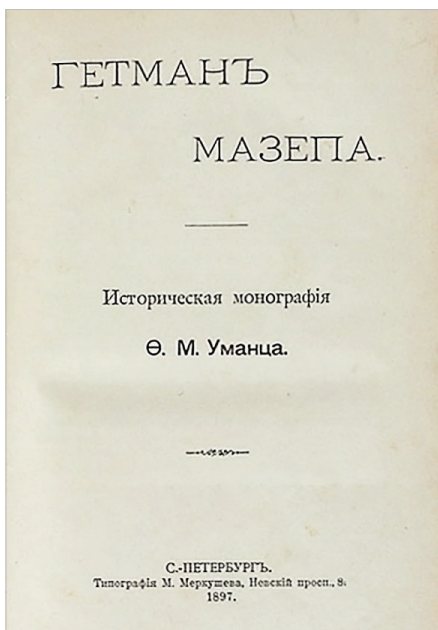
селянської реформи на теренах України.

Пам'ять про історичне минуле рідного Глухова підтримувала палке бажання Ф. Уманця знову потрапити на малу батьківщину. У 1875 р. його мрія здійснилась. Повернувшись до Глухова, Ф. Уманець упродовж 20 років з незначними перервами працював у різних державних установах і здобув репутацію компетентного управлінця та фахівця з місцевого господарства, утвердився як авторитетний громадський діяч Глухівського повіту, а згодом очолив Глухівську повітову земську управу. Цю посаду він обіймав з 27 вересня 1889 р. по 30 січня 1896 р., активно підтримуючи економічний розвиток Глухівщини, приділяючи увагу впровадженню нових методів господарювання в аграрному секторі та розвитку селянських господарств. У числі його управлінських пріоритетів були соціальна сфера, розвиток освіти, медичної

допомоги, поліпшення умов життя місцевого населення.

«Глухівський» період життя Ф. Уманця виявився надзвичайно плідним і в науковому плані. Його дослідницькі інтереси охоплювали історію України, зокрема козацьку добу. Він став автором історичних праць, у яких досліджував минуле українських земель, аналізував суспільно-політичні процеси, популяризував серед широкого загалу історичні знання про відомих осіб: «Гетьман Мазепа», «Виродження Польщі», «Олександр Сперанський», «Село Уланове», «Суспільне виховання в Росії» та ін. Детально вивчивши збережені глухівськими старожилами історичні матеріали та архіви земської управи, Ф. Уманець підготував на їх основі кілька краєзнавчих книг і нарисів. Зокрема, його праця «З моїх спостережень по селянській справі» базується на історико-економічних даних про Уланове, Пустогород, Бачівськ, Полошки та інші села Глухівщини; у книзі «Колонізація вільних земель Росії» йдеться про слов'янські племена, що населяли місцевість біля річок Есмань, Клевень, Сейм, Десна, а також про древні городища на території Уздиці, Щебрів, Некрасового, Сваркового, Пустогорода, Есмани.

Для Ф. Уманця досвід земської діяльності в Глухівському повіті став підґрунтям для вдосконалення і розвитку власних адміністративно-управ-

Титульна сторінка книги Ф. М. Уманця «Гетьман Мазепа»

лінських ініціатив. Його було обрано гласним Чернігівських губернських земських зборів, де він займався питаннями народної освіти, статистики та аграрної політики, брав участь у роботі різних комісій. А в 1896 р. губернські земські збори обрали Ф. Уманця на посаду голови губернської земської управи, яку він обіймав упродовж двох трирічних термінів.

Поєднуючи обов'язки делегованого представника від Глухівщини з діяльністю очільника губернської земської управи, управлінець опікувався важливими питаннями розвитку Чернігівщини, серед яких були розвиток сільського господарства та кустарних промислів, створення ремісничих кооперативних об'єднань, удосконалення системи оподаткування та кредитування населення, розвиток народної освіти, облаштування сільських бібліотек і виставок, заснування музею українських старожитностей В. Тарновського в будинку полковника Я. Лизогуба в Чернігові, який зберігся до нашого часу, та інші важливі проекти.

Федір Уманець був головою редколегії Чернігівської архівної комісії, членом багатьох громадських організацій, у 1900 р. увійшов до складу Попечительської ради жіночої гімназії в Глухові. Поступово відходячи від активної адміністративно-управлінської та громадської діяльності, якій віддав понад 25 років, він довгий час залишався авторитетною постаттю в інтелектуальних колах, продовжував займатися наукою.

Наш відомий земляк пішов з життя у 1917 р., у період глибоких політичних змін, які відкривали нову сторінку в історії рідного Глухова та України. Його життєвий шлях є прикладом служіння суспільству через поєднання державної, громадської та наукової діяльності.

Ольга ЛЯШКО

Головна зберігачка фондів
Національного заповідника
«Глухів»

ДУХ ВЕСНИ В НАРОДНІЙ ПАМ'ЯТІ: ЕТНОГРАФІЧНІ НОТАТКИ МИКОЛИ МАРКЕВИЧА

У минулому номері нашої газети ми звертали до багатой етнографічної спадщини Миколи Маркевича – дослідника, який уважно й докладно занотував народні звичаї, повір'я, обряди та побут українців XIX ст. Його праці й сьогодні залишаються цінним джерелом для розуміння традиційного світогляду нашого народу.

Цього разу хочемо зосередити увагу читачів на традиціях весняного циклу свят, які здавна посідали особливе місце в житті українців. Весна сприймалася не лише як пора оновлення природи, а й як символ відродження життя, надії та добробуту. Саме тому весняні обря-

ди й звичаї були насичені глибоким символізмом і тісно пов'язані з народними віруваннями та повір'ями. Такі дійства зазвичай розпочиналися пісню-грою «Кривий танець», яка закликала весну.

У поданому нижче уривку йдеться про весняні свята та пов'язані з ними звичаї станом на 1850 р. Матеріал поданого тексту взятий з книги Миколи Андрійовича Маркевича «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян» і викладений мовою оригіналу без стилістичного чи мовного редагування. Це дає змогу зберегти автентичність авторського викладу та передати дух тієї епохи.

«Чим краще зустріти весну, як не піснями, не іграми, не освідченнями в коханні?» – писав Микола Андрійович Маркевич. Дівчата збираються гуртками на проталинах і «закликають весну». Вони співають веснянки з березня місяця, з того дня, коли пташка вівсянка заспіває свою першу пісню. У цій пісні можна почути слова: «Покинь сани, візьми віз». Ці пісні співаються тільки весною, на свято природи.

«1 Марта. В этот день, т. е. день св. Евдокии, бабак пробуждается от зимнего сна, выходит из норы свистит.

5 Марта. Масляница проходит; в воскресенье перед великим

постом все багочестивые христиане идут к родным и соседям испрашивать прощения в обидах; а между тем кто хочет узнать, которая из знакомых ему женщин ведьма, тот должен в это воскресенье взять кусок сыру в холстинку и три ночи сряду держать его за губою во время сна; потом завязать его в рубаху, носить на себе весь великий пост; в великую субботу все ведьмы явятся к нему просить сыру, но он не должен давать, иначе сам погибнет.

9 Марта. В день сорока Мучеников сорока кладет на свое гнездо сорок палочек; школьники приносят своему учителю сорок бубликов. Жаворонок вылетает из своего «вираю»; в честь его пекут из теста птичек, которых называют иногда «голубци» иногда «жайворонки», и дети, ходя с этими жаворонками, поют веснянки. Между прочим от этого дня должно быть еще сорок морозов, считая утренний и вечерний мороз за два.

17 Марта. В день св. Алексія шука пробивает хвостом лед; малороссяне называют святого: «Олекса теплий».

25 Марта. В день Благовещенія какая будет погода, такая будет и на Светлый Праздник. Птицы в этот праздник не вьют гнезда. Птица, которая зашьет гнездо на Благовещеніе, лишается на несколько дней способности летать и принуждена только ходить по земле.

26 Марта. В день св. Архангела Гавріила вылетает ласточка из своего «вырая»; так как в народе Архангел Гавріил слывет «Благовистныком», то в этот день все рождающееся будет «благовисне», т. е. яйцо, снесенное в этот день, не способно к высиживанью цыпленка.

29 Марта. В 1850 году, Марта 29 было средопостіе; т. е. среда четвертой недели; она здесь называется «средохрестна». Пекут кресты из пшеничной муки; носят их с собою при посеве маку; часть оставляют, чтоб носить при посеве пшеницы, остальное съедают.

В полночь с середины на четверг переломится пост; если прислушаться, то можно услышать сильный стук и треск.

15 Апреля. В Лазареву субботу сеют горох, чтоб был рясный. Это праздник детей; они во время церковного обхода на вечерня носят вербы, и кому досталась самая большая ветвь, тот счастливее всех своих товарищей.

В вербное воскресенье, возвратясь из заутрени, тот, кто не ленился встать рано и принесет с собою вербу, приходит к ленивцу спящему, бьет его и приговаривает:

«Не я быю, верба бье; за тыждень – Велькдень;

будь велькій, як верба, а здоровый,

як вода, а богатый, як земля».

Эту «свячену» вербу садыт на огороде, в саду, во дворе.

Страстная неделя называется «билою». В эту неделю наши малороссянки белят избы, моют скамьи, полицы, столы, двери. Они говорят: «Мыты, билыты, завтра Велькдень».

20 Апреля. В Великий или по здешнему Чистый четверг, кто имеет на коже сыпи, должен купаться до восхода солнца. Хлеб, посеянный в этот день, будет чист, без сорных трав. Оборачивают в холст кусок соли, обжигают его в печи и оставляют для подачи на столе на Светлый Праздник. Эта соль хороша для овец, для коров, от боли живота, от «слаза». Во время отправки страстей тишина в воздухе повсеместная, молчанье торжественное.

Возвращаясь из церкви, стараются принести домой огонь со страстей, т. е. чтоб не погасла страстная свеча; в домах на сволоках накопить должно этим огнем кресты, а свечу сберегают до будущего чистаго четверга. На ней 12 шариков сплюснутых означают число четверговых евангелій; эти шарики должно прилипать на свече в самое время чтения евангелій.

Свеча эта очень полезна от лихорадки: для этого ее должно померять ниткою три раза в длину, сжечь нитку, золу смешать с святою водою и в четверг выпить натошак. Во время трудной смерти дают ее в руки умирающему. Во время «трудных» родов зажигают ее пред иконами. Во время грозы опять зажигают ее и ставят пред образа.

21 Апреля. В страстную пятницу ничего не едят до захождения солнца. Кладут ладан под плащаницу; этот ладан важен. Взятый с престола, куда переносят его вместе с плащаницею, он очень полезен от болезней; им должно подкуриться; тоже против грозы во время молнии и грому весь дом окурить.

22 Апреля. В страстную субботу, во время обхода вокруг церкви и стоя у западных ее врат, когда в церкви никого нет, Ангелы выводят Спасителя из гро-

І. Гончар. Кривий танець (1970-ті рр.)

ба; а святые выходят из икон и целуются между собою, христосуются.

23 Апреля. Наконец настал Велькдень! Здесь то выказывается вполне украинское хлебосольство: вокруг церкви стоят телеги, на которых привезено съестное для освящения. Нет хозяина, который бы не имел к этому дню поросенка, колбасу, пасху и несколько красных яиц. Но вот воскресенский стол зажиточнаго пана, у котораго пани придерживается родной старины: две, три, даже четыре огромных сладких пасхи из превосходной крупчатой муки, на масле, яйцах и сахаре; одна или две кисля пасхи – сырная пасха; ягненок, пара поросят – один без фарша, другой фаршированный кашей и печенкою, у них в зубах хрен; два ягненка – один без фарша, другой фаршированный миндалем, изюмом и рисом; окорок ветчины и окорок буженины; кендюх; голова борова в натуре с глазами из маслин, воткнутых в сливочное масло; лук зеленый; кресс салат зеленый; тарелка пшена, на нем соль четверговая; превосходное сало в кусках; несколько сортов сосисок и колбас, как то: кровавая, простая, печеночная и пр.

Масло, сыр, сметана, лук в кореньях; все это обложено крашеными в синюю, желтую, мраморную, наиболее

М. Пимоненко. Ранок Христового Воскресіння (1891 р.)

в красную краску яйцами; эти яйца гусятинные и куриные. Прибавьте к этому несколько сортов водок и наливок; тут есть и перчиковка, и калгановка, кардамонная, кусака, и сливянка, и малиновка, рябиновка и терновка.

Но ключница должна прятать все съестное так, чтоб его мыши не могли тронуть; если мышь съест кусок освященного ягненка или поросенка, или пасхи, тотчас у ней отростают крылья и она становится летучей мышью, т. е. кажаном.

Здесь то начинаются катанья красянок по лубку, игра на вбитки, игра в пацы, в хрещика, в перепелочку, хоровады, танцы, дерь-дерь и проч.

Но в 1850 году случилось два праздника в один; кроме того, что 23 Апр. Велькдень, это еще день св. победоносца Георгія. Во всех селах тогда бывають ходы на «жита» с водосвятієм; хлебные сходы окропляются святою водою.

Собирають росу и мочут ею глаза, у кого они болять, и другія больныя части тела; окропляють ею домашнюю птицу. Если ворона может в этот день спрятаться во ржи, ожидают урожай.

На Георгія начинають петь соловей; он поет пока ячмень начнет колоситься. Если кукушка, т. е. зозуля, поет до Георгія, а деревья еще не развились, будет тяжелый год для народа, люди будут болеть и скот.

Кто в первый раз услышит зозулю и при себе будут деньги, то у того в продолжении целого года не будут они переводиться. И потому то после Светлаго Праздника завязывают в рубаху гроши, и, следовательно, имеют всегда при себе деньги.

Первые цветы, (*primula veris*), навываются здесь «ряст». Нарвав, бросают их на землю, топчут, приговаривая: «топчу ряст; дай Боже потоптать, и того году дождать», – это желанье дожить и до другой весны. От этаго обычая произошла пословица: «Та вже йому рясту не топтаты». Говорится она о безнадежном больном, который наверно не доживет до следующей весны.

Лук и ячмень стараются посеять раньше того времени, когда лягушки квакають начнут. Будучи на посеве конопли, берут с собою сырыя яйца; приехав на место, варят их, едят и раскидывают скорлупу по полю, приговаривая: «роды Боже конопли были як яйца». От этаго действительно конопля родится лучшей доброты.

Если первый гром будет слышан на западе, будет хороший урожай хлеба. Если при первом гrome подпереть спиною дерево, стену, ворота и тому подобное, то спина не будет болеть. Девушки, услышав первый гром, бегут к реке, умываются, утираются чемнибудь красным, чтоб не терять красоты. Они

ловят первого гусенка, которого завидят, и трут им лице, это уничтожает веснушки. Впрочем от веснушек есть еще и другое средство, не менее действенное: собирають снег, выпавший в марте, наполняют водою из него бутылки, и потом этой водою умываются.

10 Мая. В день св. Апостола Симона Зилота – ходят по лесам, собирають целебные травы, «зилье» говорят по здешнему; в иных местах ищут в этот день кладов, золота, искателям помогает «Зилота».

Записи Миколи Маркевича дозволяють зазирнути у щоденне життя наших предків і побачити, як вони жили в ритмі народного календаря. У ньому природно поєднувалися християнські свята, давні вірування та звичайні селянські клопоти. Весна сприймалася не просто як пора року, а як час надії, очищення, оновлення душі й сподівання на добрий урожай.

Звертаючись до таких джерел, ми дізнаємося не лише про побут минулих століть, а й відчуваємо живий зв'язок між поколіннями. Багато весняних звичаїв, хоча і змінилися з часом, збереглися до наших днів. Вони і досі нагадують нам про глибоке коріння української культури та народного світобачення.

Літній період народного календаря цього разу залишаємо поза увагою, плануючи присвятити йому окрему публікацію згодом.

Надія БОБОШКО

Генеалог, краєзнавиця,
дослідниця історії
Глухівщини

ОСТАННЯ ДРАМА ГАННИ БАРТОШ

За тридцять років до народження однієї з найпомітніших постатей Глухівщини – етнографині та фольклористки Пелагеї Литвинової-Бартош – її родина пережила передчасну втрату. 6 травня 1803 р. пішла з життя її бабуся, Ганна Андріївна Бартош, уроджена Борзаковська (бл. 1759–1803).

Не минуло й тижня, як 11 травня чоловік покійної, колезький протоколіст Яків Іванович Бартош, звернувся до Глухівського повітового суду. У своєму позові він поклав відповідальність за смерть дружини на конкретних осіб, стверджуючи, що причиною трагедії стали побої, брань, тяжкий переляк і, передусім, приниження її жіночої честі.

На переконання Якова Бартоша, смерть Ганни була пов'язана з подіями, що сталися задовго до того в селі Землянка Глухівського повіту, в домі Олексенкових. Стосунки між цими двома родинами, вочевидь, були неприязними. Яків відкрито ставив під сумнів походження господині дому Марфи Олексенкової та її рідної сестри Пелагеї Осмоловської. Він прямо називав їх «біглими кріпачками графа Шереметева», тоді як самі жінки іменували себе дворянками, приймаючи в себе гостей.

Один із таких вечорів відбувся у день святиителя Миколая Чудотворця 6 грудня 1800 р. Після заходу сонця в домі Олексенкових на гостини зійшлося товариство. У Марфи Олексенкової та її сестри Пелагеї Осмоловської, яка залишалася там на ніч, були прикажчиця колезького радника Халанського Соловійова та священник церкви села Собичева Микита Рожновський. Гості проводили час за розмовами.

Достеменно невідомо, чи мали присутні на той вечір якісь ворожі наміри щодо Ганни Бартош. Проте за наказом Соловійової до неї відправили селянина Данила Шкурченка із запрошенням приєднатися до гостин. Яків Бартош згодом наполягав: це був підступний план, щоб обманом виманити його дружину нічним часом. Попри це, Ганна Бартош погодилася на пропозицію і невдовзі прибула до дому Олексенкових разом із посильним.

Втім, і Ганна могла мати певний

розрахунок на цей вечір. Відчинивши двері в кімнату, Ганна Бартош несподівано закричала: «Церква горить!» Звернувшись безпосередньо до духовного отця з докором, вона заявила: «Ти тут сидиш, а там церква горить, і мій дім близько, щоб не згорів». Стривожений священник одразу покинув гостини. Як з'ясувалося пізніше, пожежі не було – церква стояла неушкодженою. Але до дому Олексенкових того вечора Рожновський уже не повернувся, відправившись від храму одразу до квартири.

Що відбулося всередині дому після зникнення священника – невідомо. Свідком розв'язки конфлікту на рундуку (ганку) став молодий місцевий козак Антон Оседченко, який того зимового вечора перебував неподалік на варті. Марфа Олексенкова та Пелагея Осмоловська жорстоко били Ганну руками. Але більшим ударом для потерпілої стали не фізичні побої, а публічне знеславлення. Нападниці силоміць «опростоволосили» жертву: зірвали з її голови шовкову хустку з бавовняним очіпком (ковпаком) і показово кинули їх у розпалену винокурну піч.

Слова козака Оседченка доповнювали свідчення глухівського міщанина Михайла Ходякова, який на той час мешкав у Землянці. Саме побиття він не бачив, але згодом чув тріумфальну промову Осмоловської: «Я руки напасла Барташевій, платок з голови з ковпаком збила, в печі спалила, нехай знає каву та цукор!»

У тогочасних уявленнях про жіночу честь хустка та очіпок були видимою ознакою подружнього стану, дотримання звичаїв і перебування під опікою чоловіка. Публічно зірвати їх із голови означало тяжко зганьбити жінку на очах інших. А спалення головного убору робило цю образу ще більш показовою і непоправною.

Між груднем 1800-го та травнем 1803-го лежала довга тінь одного вечора. Родина Бартошів вирішила шукати справедливості в правовому полі. Оговтавшись від пережитого, 8 грудня Ганна пройшла медичний огляд. У потерпілої виявили вирване волосся, численні великі синьо-багрові синці з пухлинами, збиту шкіру та сліди запеченої крові. Того ж дня земському комісару Віницькому подали прохання про проведення розслідування «по га-

рячих слідах».

Проте очікуваного правосуддя не сталося. Розслідування відверто гальмувалося місцевими урядовцями, які відкрито симпатизували нападникам. Справа зрушила з місця лише після особистого втручання Малоросійського губернатора. Однак слідство, проведене Нижнім земським судом у квітні 1801 р., виявилось упередженим. Чоловік обурювався, що воно проходило без участі самої Ганни, результати їй не оголошували, а матеріали навмисно приховували від передачі до вищої інстанції. Відчуваючи безвихідь, 3 липня 1801 р. Ганна Бартош подала нову скаргу вже до повітового суду з вимогою розпочати розгляд справи заново.

Ця виснажлива судова тяганина розгорталася на тлі стрімкого згасання самої Ганни. Вона так і не змогла оговтатися від пережитого жаху: від побоїв і сильного переляку її здоров'я невпинно погіршувалося. Чоловік наймав різних медиків, намагаючись врятувати її, але марно. У 1803 р. хвороба дійшла до критичної межі – від перенесеного стресу жінка втратила розум і вже не могла ні ясно мислити, ні говорити. Перед самою смертю вона встигла промовити при свідках: «Я помираю від рук Олексихи та Осмоловської, і через них залишаю нещасними чоловіка і 7 дітей».

Смерть Ганни Бартош і позов Якова створили для сестер нову реальність. Тепер ішлося вже не просто про побої та безчестя, а про звинувачення у смерті. Пелагея Осмоловська й надалі трималася звичних заперечень. Марфа Олексенкова тим часом перейшла в наступ, намагаючись виставити головним винуватцем самого Якова Бартоша.

У лютому 1804 р. вона висунула власну картину подій. Марфа категорично заперечувала, що Ганна померла від наслідків конфлікту на ганку, і спиралася на вагомий аргумент: після інциденту 1800 р. Ганна залишалася здоровою, завагітніла і благополучно народила дитину. За версією Олексенкової, Бартош, маючи з певного часу особисте невдоволення її чоловіком, скористався «нешасним положенням ума» Ганни та схилив її до позову. А після смерті дружини продовжив справу, щоб відвести від себе підозри її родичів.

Олексенкова звинуватила Якова й у домашній тиранії. Вона стверджувала, що чоловік знущався з дружини: замикав у темній комірчині та погребі в найстрашнішу літню спеку і мовив спрагою, через що доведена до відчаю жінка кілька разів намагалася накласти на себе руки, але їй не вистачало на це засобів.

За словами Марфи, на другий день Великодня 1803 р. Ганна нібито сама прийшла до Олексенкової, гірко плакала і просила вибачення за судовий позов, зізнавшись, що подала його виключно з примусу чоловіка. Тоді ж, знявши з голови хустку, Ганна показала волосся, обстрижене Бартошем «для поругання». А щоб остаточно зруйнувати доказову базу Якова, Марфа спробувала дискредитувати свідків конфлікту. Вона запевняла суд, що Бартош їх підкупив: за брехливі свідчення він обдарував козака Оседченка новими чоботами, а посильного Шкурченка – поясом.

Яків Бартош відкидав ці звинувачення як внутрішньо суперечливі й безпідставні. Втративши пильність, Марфа стверджувала, що він «мордував» дружину «у літні місяці» 1803 р., тоді як Ганна померла ще до настання літа. До того ж, наголошував Яків, на момент Великодня жінка вже перебувала в стані глибокого потьмарення розуму і фізично не могла куди-небудь ходити та вести подібні бесіди. Він також заперечував підкуп свідків і наполягав, що Оседченко та Шкурченко були людьми незаплямованими, а до присяжного допиту їх викликав сам повітовий суд.

Та цим захист Якова не вичерпувався. Добрий шлюб не потребує прикрас – він сам залишає по собі промовисті докази. Бартош наголошував, що прожив із дружиною шістьнадцять років «без жодних лихих вчинків», виконуючи свій обов'язок так, як вимагає «добре подружжя». Запорукою їхньої злагоди були семеро спільних дітей. Старші з них уже входили у свідомий вік і навряд чи терпіли б знущання над матір'ю. Більше того, вдівець спирався на рідних Ганни, які жили неподалік і бачили їхній побут. Родичі неодмінно втрутилися б, якби помітили щось неприпустиме в його ставленні до сестри. Свідками їхнього «безпорочного» життя він називав і навколишніх дворян, які також могли б підтвердити його слова.

У листопаді 1803 р. в Глухові Бартош перетнувся з Олексенковою на

*На ганку свого будинку в селі Землянка Глухівського повіту:
Пелагея Яківна Литвинова-Бартош, онука Ганни Бартош;
ліворуч – її учениця з ткацтва Т. Желдакова; праворуч – невістка та онука Пелагеї Яківни.
Фото надане Тетяною Борзих, засновницею музею Ethno Heart Prostir у селі Землянка.
Оригінал фотографії зберігається в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України*

квартирі місцевого стряпчого. Марфа зі сльозами кланялася йому, благаючи пробачити образу, завдану його дружині, і просила залишити справу без подальшого розслідування. Натомість Олексенкова обіцяла повністю «задовольнити Бартоша грошима» за всі завдані збитки, на що отримала беззаперечну відмову.

Після тривалого розгляду справи Глухівський повітовий суд нарешті виніс свій вердикт. Спираючись на свідчення, надані під присягою, суд постановив: Яків Бартош має особисто скласти присягу, підтвердивши, що його дружина була запрошена в гості і що сліди побоїв їй залишили саме Олексенкова та Осмоловська. Якщо він виконає цю умову, за нормами Статутного права нападниця будуть визнані винними у побитті. Покарання передбачалося суворе: стягнути з кожної подвійний грошовий штраф – по «сорок правних коп вдвоє», а також відправити обох під арешт на дванадцять тижнів.

Однак у головному звинуваченні – доведенні Ганни до смерті – суд Якову відмовив. Аргументували це тим, що жертва прожила три роки після конфлікту, отже, прямою причиною смерті могли стати інші хвороби чи

«припадки». Офіційне оголошення цього вироку відбулося навесні 1805 р. 31 березня повірений сестер, колезький реєстратор Михайло Олексенков, підтвердив, що його довірительки залишилися невдоволені цим рішенням.

Справа Ганни Бартош дійшла до нашого часу як свідчення суворих звичаїв епохи та високої ціни жіночої честі. Невдоволення сторін судовим рішенням натякає на ймовірне продовження цієї історії, залишаючи фінал юридичної боротьби відкритим. Проте відлуння цієї драми, схоже, не зникло в межах одного покоління. Син Ганни – Яків Якович Бартош, який змалку бачив і родинне життя батьків, і публічну трагедію матері, зумів винести з цього досвіду глибокий урок: повагу до жінки, любов до дружини та прагнення дати вже своїм донькам освіту й внутрішню опору. Можливо, саме з цього підґрунтя зросла й Пелагея Литвинова-Бартош – жінка освічена, обдарована, але, як і її бабуся, не вбережена від власної драми.

За матеріалами справи Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, фонд 1826 (Глухівський повітовий суд), оп. 1, спр. 380 (справа збереглася без початку)

Неля ПІНЧУК

Завідувачка відділу музейної та науково-фондової роботи Національного заповідника «Глухів»

Продовження. Початок у №1 (133)

Текст подається мовою оригіналу

Мужицький поет

Тарас Григор'євич Шевченко

10 березня цього року сповнилося 112 років, як народився Шевченко, а 11 березня 65 років, як він умер.

Шевченко був роду простого мужичого, народився в бідній кріпацькій сім'ї. В 13 років вже був круглим сиротою, ще за життя батька вивчився грамоті, любив малювати, але вчитись йому не вдалося. В 13 год став підпасичем громадської отари. В 14 років пан забрав до себе в казачки. Поїхав пан служити спершу до Вільно, потім до Варшави, забрав і Тараса. В Варшаві віддав його вчитись до маляра Ламаї. Скоро пан переїхав до Петербургу і забрав з собою Тараса.

В Петербурзі пан віддав Тараса в науку до маляра Шириєва. В Петербурзі талановитий хлопець знайомиться з письменником Жуковським, художником Брюловим та другими, побачили вони що Тарас талант, викупили з неволі таї віддали до академії мистецтва вчитись. Став Тарас улюбленим учнем Брюлова, гарно малював, чим і добув собі славу, а ще більшу славу добув він собі віршами. Тарас при допомозі друзів видає свого «Кобзаря» стає великим поетом.

Коли Тарас скінчив академію, він поїхав на Україну й став там працювати. Майже всю Україну об'їздив він і тільки бачив велике горе, тяжку неволю. Запалився Тарас проти панів, царя проти бога. Пише «Сон», «Кавказ»,

РІК 1926: ХРОНІКИ ЧАСУ

«Іван Гус», в яких кличе до боротьби з панами, царем. В Києві Тарас вступає до товариства, що мріяло з'єднати всіх слов'ян в одну вільну республіку. Товариство провалюється, учасників судять, судять і Тараса. Присудили: віддати в солдати в далекий край. Не забули пани й цар йому поеми «Сон». В солдатах в злиднях, муках пробув Тарас майже десять років. В солдати віддали його повного сил, а звідти випустили хворого, хилого.

Вернувся Тарас до Петербургу хворим, поїхав на Україну, але його там заарештували й заборонили на Україну приїжджати. В Петербурзі Тарас починає працювати, хоче зробити для поневоленого народу багато добра, але знесилене тіло, надломлене чує смерть. Бажання Тараса побачити людей вільними не здійснилось, 26 лютого по старому стилю його не стало. «Волю» кріпаки почули з 1 березня.

Шевченко для України, для робочого люду всього світу – світоч ясный, великий революціонер, що своїм життям, своїм простим, мужичим, але могутнім вогневим словом кликав до боротьби з панами, царями. Він в своїх віршах пророкував нам велику волю, яку робітники й селяне здобули в жовтні 1917 року.

І. К. Р.

Весна наближається

Сонце потроху пригріває, повернуло вже на весну. Сніг почав разтавати, снігова вода збігає в яри та долини, а часом перепадає й дощик.

Вся ця вода може багато наробити шкоди господарям, які заздалегідь не подбають відвернути її від погребів, хліва, або клуні. Вона, як злодій, знайде дірку, проточену мишами, або пацюками, і залле в погребі картоплю, завалить його, або-ж в клуні підтопить пашу, чи овечок в хліві, чи яму з закопаною в неї картоплею.

Отже, треба заздалегідь обдивитись все в господарстві. Треба поробити ривчаки та поспускати воду по них за двір, чи на садок. Далі, треба нарізати січки, поки ще земля не розтала та не грузнуть коні на току, коли вже будуть ходити в січкарни.

Треба заготовить корму на весь час посівних робіт, щоб потім не бігти з рептухом по сусідах позичати січки саме тоді, коли вже треба їхати на поле сіяти. Треба також слідити за ріллею, щоб не перепустити часу, коли вже можна буде починати сіяти.

Так приготуймося як слід до весняних робіт.

Газета «Червоне село», № 11 (20)
від 17 березня 1926 р.

Газета «Соборний майдан»

Засновник — Національний заповідник «Глухів»

Ідентифікатор медіа R 30-02700 у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа

Адреса редакції: м.Глухів Сумської обл., вул.Шевченка, 30, тел. 2-35-57, e-mail: dikz@ukr.net

Номер підготовлено у науково-дослідному відділі Заповідника

Верстка Віктора ІСАЄВА

Дата виходу 29.04.2026 р.

Редакція газети «Соборний майдан» запрошує до творчого співробітництва науковців, краєзнавців, любителів старовини

Електронна версія на сайті <http://nz-hlukhiv.com.ua/>

Редакційна колегія

Світлана ЖУКОВА
Надія МІРОШНИЧЕНКО
Людмила АРТЕМОВА
Неля ПІНЧУК
Віктор ІСАЄВ

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО